

Nepriklausomos Lietuvos rašto apžvalga

Šiandie, žinoma[,] – su didele širdgėla – jau galima vertinti kaip baigtą mūsų nepriklausomo gyvenimo literatūros laikotarpį, mat kad ir kažin kaip būtų trumpa ši nauja mūsų krašto nelaisvė, bet ji taip sukrės mūsų gyvenimą, kad tai atsilies į mūsų rašto raidą, kaip atsilies ir į kitas gyvenimo sritis.

Tačiau jis teks vertinti kaip nenormalus laikotarpis, kuris prasidėjo, jei mes jį norėtume pavaizduoti statistikų kreivąja linija[,] – iš pradžių pamažu kildamas bei svyruodamas, o nuo 1932 m. pavasario ėmė [[ir]] nuolatos stiprėjančia jėga tolydžio kilti, ir, staiga, – šių metų birželio mėnesį⁶, pakibusi erdvėje, – nutrūko.

Laisvosios Lietuvos literatūros ¹laikotarpis buvo¹ labai įvairus ir, reikia pasakyti, labai įdomus, ypač detalėse, tai yra, paskiruose rašto atstovuose, kurių, deja, dėl vietos stokos negalėsime [[kiek]] smulkiau aptarti. Be to, norėdami būti pilni ir objektyvūs, turėtume paminėti keletą vardų iš to pat laikotarpio, pasireiškusių už Lietuvos sienų. Čia mes turime galvoje buvusiojo Vilniaus krašto, Šiaurės ir Pietų Amerikų lietuviško rašto atstovus. Tiesa, be mažų išimčių, užsienio lietuviškas raštas neturėjo gyvo kontakto, ypač mūsų kultūrinio gyvenimo neveikė, tačiau drąsiai galima šiandie tvirtinti, kad tie vardai įeis mūsų rašto istorijon. Čia ir buvo mūsų didelė klaida, kad valdžia nesiėmė iniciatyvos palaikyti tampresnį kultūros kontaktą, bet šiandie to, nors ir jaučiame didelę spragą – neatitaisysime.

Kalbėdami apie laisvosios Lietuvos [[rašta]] ¹literatūrą¹, turime paminėti net tris rašto žmonių kartas. Tiesa pasakius, tai šį laikotarpį reiktų arba prailginti[,] arba labai sutrumpinti, mat, nepriklausomos Lietuvos raštas neprasidėjo su viena diena, kaip lietuviška administracija. Tos trys kartos grupuotinos, nors gal tai ir ne visai tinkamai, sekančia tvarka: prieškarinė (1914), karinė (norime pasakyti, išėjusi rusų mokyklas) ir nepriklausomos Lietuvos mokyklose išauklėta rašto žmonių karta.

Kadangi, kaip ir skaitytojas ir pats, manau, pastebi, tikrai nepriklausomos literatūros karta tėra tik paskutinė, išėjusi aikštėn apie 1930 metus, ne gana to, šiai kartai, nepabaigusiai savo žodžio, birželio mėnesio įvykiai užėmė burną, tai,

⁶ Iš šios nuorodos galima spręsti, kad apžvalga rašyta 1940 m. antroje pusėje.

aišku, jog šis laikotarpis reikia būtinai pratęsti. Ir nustebsite, kad mes jį nutęsimė iki spaudos atgavimo, mat, tarp laisvos spaudos ir laisvos Lietuvos rašto yra labai didelė giminystė. ⁷ar nenutrūkusi gija⁷

Gal skaitytojas nenorės su šiuo metodu sutikti, sakydamas, kad mūsų spaudos draudimo laikotarpis turi labai turtingą literatūrą, tačiau mes, visai neginčydami užtarnautų spaudos draudimo rašytojų rašto nuopelnų, turime pasakyti, kad be- [l. 2] veik visa to meto raštija pirmon galvon sprendė pašalinius raštui klausimus, žodžiu, tai buvo utilitarinė (siekianti naudos) literatūra – ir [[grynąja]] ⁷tikrąja⁷ to žodžio prasme. Vadinasi, grynos literatūros reikalas galėjo iškilti tik tada, kai pasibaigė kova dėl tautos dvasią troškinusio spaudos draudimo. Mat tik spaudą atgavus prasidėjo tikras mūsų kultūros atgimimas su pirmosiomis dailės parodomis ir pirmaisiais grynai literatūriškais žurnalais: „Vaivorykštė“⁸, „Vairas“⁹ (prieškarinis) ir t. t.

Literatūra, mat[,] gali tarpti tik laisvėje. Aišku, kad jai nebūtina pilnutinė laisvė, bet ji negali, vis dėl to, tarpti tokiose sąlygose, kaip šiandienykštėj ar spaudos draudimo priespaudoje. Jai reikia tiek laisvės, kiek ⁷jos⁷ buvo Duonelaičiui, bei Biliūnui. Ir ne dėl to, kad ji būtų fiziškai negalima, tik kad ciniška užsiimti žaislais, kai tautai tąsomi kankynių staklėse sąnariai. Tuo būdu rašytojas iš gilaus mąstytojo bei svajotojo pasidaro kovotojas ir jo plunksna patampa tinkamesnis ginklas už kardą. Vienas lenkų rašytojas, rašydamas apie Lietuvą, savo straipsnį pavadino: „Plunksna atkovota valstybė“. Tūli norėjo matyti ironiją, bet straipsnis buvo nuoširdus ir pastaba teisinga. Šiandie, sakysime, tik tas ginklas ir tėra. Šio ginklo [[mes ir šiandien]] pasekmingumą mes dar kartą įrodysime. Tačiau skaitytojas, turbūt, ir pats pastebi, kad mūsų raštas neaugo, kaip ąžuolas, laisvas, o kad ji ⁷gyvenimas⁷ visą laiką [...] ¹⁰, nelyginant tie pietų Vokietijos parku medžiai, kurie karpomi ir vielų tinklais tvarkomi nauaga į „policininkus“, „moteris einančias į turgu su pintine“ ir t. t. Taip ir mūsų raštą gyvenimas laužė, lankste, it tasai negailestingas vokiečių sodininkas medžių šakas. Duonelaitis,

7 Įrašyta pieštuku.

8 Pirmasis lietuvių literatūrinis žurnalas, 1913–1914 m. leistas Vilniuje (redaktorius Liudas Gira).

9 Tautininkų ideologiją propagavęs žurnalas, leistas 1914–1915, 1923–1924 ir 1929–1940 m. Žurnalo numerius, leistus prieš Pirmąjį pasaulinį karą, redagavo Antanas Smetona. Jame buvo straipsnių literatūros ir meno temomis.

10 Praleistas žodis ar frazė.

Baranauskas, Maironis prasiveržė, bet didelė dalis pasiliko daugiau veikėjai nei rašytojai, nors tūliems talento nestigo.

Skaitytojui pasirodys keista, kad mes tiek daug kalbame, jei taip galima būtų išsireikšti[,] ne į temą, bet mums rūpėjo parodyti, kad po spaudos draudimo panaikinimo, mūsų kultūra labai dideliais žingsniais ėjo priekin. Negana to, ji [...] ypač keturioliktųjų metų karo išvakarėse buvo net intensyvesnė nei kai kuriais Nepriklausomo gyvenimo momentais, nes reikia pastebėti, kad valdžia nevisada parodydavo tinkamo susirūpinimo. Rašytojas dažnai būdavo, pasakyčiau, ne sūnaus, bet kokio tai posūnio vietoje; ir ne tai, kad koki antros eilės rašytojai, ne koki nors „jaunieji“; bet Maironis, Tumas, drįsiu pridėti, Basanavičius buvo laikomi tais posūniais. Iš Tumo agonijos buvo ne visai gražių dalykų, o kai jau žmogus [l. 3] numirė, tai šoki visi, net ir daktarai plaučius (taip[,] Tumo plaučius!) tąsyti.

Įeinant į pačius dalykus, reikia pasakyti, kad karo išvakarėse Vilniuje pasirodęs žurnalas „Baras“¹¹ (Pasirodė tik vienas numeris[]), sutelkė visas pažangesnes rašto jėgas, kuriame [[reikia pasakyti]] pradėjo reikštis „ir“ keleta jaunųjų: Binkis, Kirša, Sruoga. Man galėtų kas nors prikišti, kad prieš karą ir po karo ėjo kitas žurnalas „Draugija“¹², a. a. A. Jakšto redaguojamas. Taip, tai taip, bet „Draugija“ turėjo tradicijas ir[,] nors rodė tūlą pažangumą, bet ji buvo surišta su praeitimi, o „Baras“ buvo ateities žurnalas. „Nors tai ir nebuvo akcentuojama“ Pastarasis ir pasiėmė pirmosiomis Nepriklausomybės dienomis literatūros reikalus tvarkyti. Iš pradžių ėjo mėnesinis žurnalas „Skaitymai“¹³, Vinco Krėvės (komunistų-sovietų suimtas¹⁴) ir giros¹⁵ (raudonojo seimo atstovas¹⁶) redaguojamas. Šiam

11 Atrodo, kad autorius čia žurnalą vadina almanachą *Pirmasai baras* (redagavo Stasys Šilingas, išleistas 1915 m. Martino Kuktos spaustuvėje).

12 Konservatyvus katalikiškas literatūros, mokslo ir politikos žurnalas, kurį įkūrė ir ilgametis redaktorius buvo Adomas Jakštas. Žurnalas buvo leidžiamas 1907–1914, 1919–1933 ir 1937–1940 m.

13 Mėnesinis literatūros ir kritikos žurnalas, leistas 1920–1923 m. Kaune.

14 Tuo metu Pietų Prancūzijoje gyvenęs Aistis turbūt buvo suklaidintas gandų. Po 1940 m. liepos 1 d. derybų su Viačeslavu Molotovu Vincas Krėvė pasitraukė iš tuo metu užimamų „Liaudies vyriausybės“ ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro pareigų, tačiau tai jam nesutrukdė dirbti Lituaniškosios instituto direktoriumi (nuo 1940 m. spalio 1 d.) ir Lietuvos SSR Mokslų akademijos prezidentu (nuo 1941 m. balandžio 18 d.).

15 Aistis buvo linkęs (pvz., privačiuose laiškuose) nemėgstamų asmenų pavardes rašyti mažąja raide.

16 Liudas Gira 1940 m. buvo sovietų okupuotos Lietuvos „Liaudies seimo“ atstovas, vėliau iki 1941 m. birželio ėjo LSSR švietimo komisaro pavaduotojo pareigas.

sustojus, pasirodė antrasis „Baras“¹⁷, tų pačių žmonių tvarkomi. Redaktoriais buvo, regis, V. Krėvė ir F. Kirša. „Barui“ sustojus ėjo savaitraštis „Krivulė“¹⁸ ir „Gaisai“¹⁹, „Pradai ir žygiai“²⁰. Tai buvo taip vadinamo akademiško pobūdžio leidiniai. Gana liberališki, noriu pasakyti, įsileisdavo jaunesnes jėgas ir pradedančius, tikslai buvę tie patys kaip ir prieškarinio „Baro“, lyg ir reakcija prieš Jakšto „Draugiją“, kartais užakcentuota, kartais ne, bet šių žmonių liberališkumas buvo ribotas, mat jei jie iš vienos pusės puolė Draugiją (turiu galvoje B. Sruogos aštrią Jakšto [,]Naujosios lietuvių literatūros“²¹ kritiką²²), tai tasai pats Balys Sruoga dar su didesniu įkarščiu puolė „vėjininkus“. Turiu galvoje jo piktą straipsnį „Šemerio šemerjavimas“²³.

Šit nejučiom ir išsprūdo „vėjininko“ vardas. Jei „barininkai“ (Krėvė, Sruog[a], Kirša) buvo reakcija prieš „Draugiją“, tai principų skirtumas buvo, trumpai išsireiškiant, tarp Jakšto ginamos pusiau bažnytiškos literatūros ir dar prieškarinio baro išneštu „meno, meniškumo“, gal net „tautiško meno“. Žodžiu[,] tai buvo savos rušies reakcija atpalaiduoti meną nuo bažnyčios, kuri nuo „Apžvalgos“²⁴ laikų stengėsi įgyvendinti savo principus. Kadangi „menas“, „tautiškas menas“, vis dėl to, sąvokos, kurioms stinga griežtumo, neturinčios nei ribų, nei saitų, tai aišku, kad tie jų šūkiei negalėjo patenkinti jaunesniųjų, kurie matė už mūsų sienų gyvą ir įtužusią reakciją prieš „senuosius“ meno principus. Tosios reakcijos buvo labai susismulkinusios susiskaldžiusios. Skaitytojas gerai gi pamena tą daugybę naujų pokarinių „izmų“ visose meno šakose. Iš tu

17 Literatūrinis žurnalas, kurį 1925 m. Kaune leido „Dainavos“ bendrovė (redaktorius Faustas Kirša).

18 Iliustruotas literatūros žurnalas, leistas 1923–1925 m., savaitraščiu tapęs paskutiniais leidimo metais. Redaktorius Kazys Puida.

19 Meno ir literatūros iliustruotas žurnalas, leistas 1930–1931 m. Redaktorius Kazys Puida.

20 Literatūros, meno ir kritikos žurnalas, leistas 1926–1927 m. Leido ir redagavo Kazys Puida.

21 Adomas Jakštas, *Mūsų naujoji literatūra (1904–1923)*, t. 1: *Mūsų naujoji poezija*, Kaunas, 1923; t. 2: *Mūsų naujoji prozos literatūra*, Kaunas, 1924.

22 Kalbama apie Balio Sruogos straipsnį „Adomas Jakštas – literatūros kritikas“, *Baras*, 1925, kn. 3, p. 47–59.

23 Tai stambesnės publikacijos „Purgatorium“ apie nevykusius literatūros kūrinius skyrius. Tokį kritinį straipsnį Sruoga B. Sirakūzino pseudonimu paskelbė žurnale *Baras*, 1925, kn. 2, p. 45–52. Salys Šemerys (tikr. Saliamonas Šmerauskas, 1898–1981) – poetas avangardistas, po Antrojo pasaulinio karo užsiėmęs jūreivyste ir gyvenęs Klaipėdoje.

24 *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* – katalikiškas žurnalas, 1890–1896 m. leistas Tilžėje, o Lietuvoje platintas nelegaliai.

„izmų“ stipriausi buvo du: futurizmas ir ekspresionizmas (tai beveik vienas ir tas pats, tik pirmas vyravo rusuose, o antrasis vokiečiuose). Lietuvoje sis futuristų judėjimas [l. 4] mas gavo „tautišką“ [[vardą]] „pavadinimą“ – „Keturių vėjų“²⁵ („taip vadin. jų“ manifesto ir žurnalo) vardą. Aišku, kad jie pirmą kartą galvoti „akademiškos“ pakraipos „Baro“ žmones.

[[Žurnalą]] Judėjimą tvarkė du [–] K. Binkis ir J. Petrėnas²⁶. Tarp žymesnių vėjininkų reikėtų dar pažymėti Juozas Žengė²⁷ ir Antanas Rimydis²⁸. „Vėjų“ kova prieš akademiškumą buvo labai agresyvi, tačiau jų kūryba[,] išskyrus tuos, kurie stengėsi iš arčiau futuristiškus svetimus dalykus sekėti (A. Rimydis) bei stengtis pasirodyti manieringais (Žengė, Šemerys), [...] noriu pasakyti „dviejų“ „vėjininkų“ vardų: K. Binkio poezija ir J. Petrėno proza nieko bendra [[su futurizmu]] arba beveik nieko bendra su futurizmu neturėjo, nežiūrint į tai[,] jie skelbė nauja, ir nebus per daug pasakyta vieną pavadinus mūsų naujausios poezijos ir naujausios prozos „tėvais“. Nes [[tiek]] K. Binkio „100 pavasarių“, [[tiek]] J. Petrėno (Petro Tarulio) novelių rinkinys „Mėlynos kelnės“ (šis neužtarnauti nepopuliarus, beveik nežinomas) turėjo nepaprastos įtakos paauganciai kartai.

[[...]] Skaitytojas turbūt pastebi, kad tiek „barininkų“, tiek „vėjininkų“ literatūros judėjimai buvo grynai formališki³⁰: vieniems rūpėjo meniška, kitiems nauja. Aišku, kad čia dar ne viskas[:] yra gi „dar“ turinys, vadinasi, beauganti mūsų raštija pradėjo statyti kitų problemų ir tuo būdu beveik vienu ir tuo pačiu metu pasirodė du nauji periodiniai leidiniai: „Piūvis“³¹ ir „3 frontas“³². Pirmas buvo tautiškos linkmės, daugiau nukreiptas prieš klaidingą bei paviršutinišką tautos meno supratimą, antras grynai beveik politišką – kairus, nors ir vardo neminėjo, – komunistišką. „Piūvio“ grupė buvo labai maža: Motiejus ir Antanas

25 Vienkartinis leidinys *Keturių vėjų pranašas* pasirodė 1922 m. vasario 16 d., o pats žurnalas *Keturi vėjai* buvo leidžiamas 1924–1928 m.

26 Petras Tarulis (Juozas Petrėnas) (1896–1980) – prozininkas modernistas.

27 Juozas Žlabys-Žengė (1899–1992) – poetas ir prozininkas modernistas.

28 Antanas Rimydis (1905–1994) – poetas, žurnalistas, redaktorius, po Antrojo pasaulinio karo aktyviai reiškęs JAV lietuvių bendruomenėje.

29 Nelogiškas minties posūkis; atrodo, jog liko praleista frazė ar žodis.

30 Taisyta žodžio viduryje.

31 1930–1931 m. leistas literatūrinis žurnalas, kuriame skelbėsi neoromantikai, oponavę „keturvėjininkams“.

32 *Trečias frontas* – kairiųjų literatūrai žurnalas, leistas 1930–1931 m. Redakcinė kolegija: Bronys Raila, Jonas Šimkus, Antanas Venclova.

Miškiniai, P. Juodelis (dabar komunaras³³) ir Jonas Kossu-Aleksandravičius³⁴. 3 frontas nieko originalaus neparodė. Jo redaktorius Ant. Venclova (dabar svietimo komisaras³⁵) „bergždžiai“ bandė ir tebebando isibrauti į rašto žmonių tarpą, tačiau jokios [[rašto]] talento kibirkštelės neparodė. Fronto auklėtiniu talentingųjų tarpe galima paminėti vien Petra Cvirką ir vėliau į Fronta atėjusia Salomėja Nerį. Siuodu leidiniu dėl materiališku priežasčiu greit sustojo³⁶.

Bet pasirodė „J. Keliuočio“ N. Romuva³⁷, Literatūros Naujienos³⁸, kurie pradėjo skverbtis į platesnes mases. Literatūros gyvenimas atbudo ir išaugo. Pradėdama eiti N. Romuva, atsimenu, rinko anketą apie literatūrą. Ir man giliai širdin įstrigo kunigo kanauninko Juozo Tumo Vaižganto išsireiškimas apie literatūros sroves: „Jei kas po savimi pasišlapina, tai dar ne srovė – srovė teka ir neša[“]. Taip paskutiniaisiais [metais³⁹] jau galima buvo jausti, kad ta srovė teka ir neša, tik, deja, svetimieji pradėjo savo sielos sąšlavomis tvenkti srovę, bet tikėkime, kad ji išgriaus užtv[aras]⁴⁰.

[1940]

33 Petras Juodelis (1909–1975), apie kurį vėliau Aistis parašė memuarinį straipsnį „Adonis“ eseistikos knygoje *Apie laiką ir žmones* (Chicago, 1954), nuo neoromantikų ėmė tolti XX a. ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje – bendradarbiavo LKP remiamuose literatūros leidiniuose, aptariamuoju metu (1940–1941 m.) ėjo Švietimo liaudies komisariato Meno reikalų valdybos viršininko pareigas. Nacių okupacijos metais buvo suimtas, neišvengė represijų ir sugrįžus sovietams – 1946–1959 m. kartu su šeima praleido tremtyje Vorkutoje.

34 Tai prieškarinis Jono Aisčio slapyvardis.

35 Antanas Venclova 1940 m. vasarą sudarytoje „Liaudies vyriausybėje“ ėjo švietimo ministro, o nuo tų pačių metų rugpjūčio – švietimo liaudies komisaro pareigas.

36 *Trečio fronto* leidybą sustabdė cenzūra, 1931 m. uždraudusi spausdinti jau surinktą 6–7 numerį.

37 *Naujoji Romuva* – iliustruotas savaitinis kultūros, literatūros ir meno žurnalas, 1931–1940 m. redaktorius Juozo Keliuočio leistas Kaune, o 1940 m. jo leidyba trumpam buvo perkelta į Vilnių.

38 „Lietuvių rašytojų laikraštis literatūros, meno ir kultūros reikalams“, leistas 1934–1938 m. Jį redagavo Antanas Rimydis ir Liudas Gira.

39 Numanoma, jog čia būtent toks praleistas žodis.

40 Numanomas žodis, kuris netilpo apatiniame puslapio kampe.